

А.М. Гельбак

ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

На сучасному етапі процес демократизації охоплює усі сфери суспільного життя. У зв'язку з цим не можна не погодитися з М. Поташником, який стверджує: "Щоб мати гарні шанси на успіх у демократичних перетвореннях сучасних демократичних взаємин, потрібно усвідомити необхідність демократизації, її "змушеність" [2, с. 8]. Процес відновлення школи направлений на залучення учнів до активної участі у вирішенні важливих питань життя колективу, країни, пробудженні інтересу до громадських справ, розвиток уміння висловлювати і відстоювати власну думку. Саме тому психолого-педагогічна наука й практика надає значної уваги взаємовідносинам у системі "учитель-учень", як одній із складових перебудови системи освіти в цілому.

Демократизація освітнього простору сприяла виникненню таких понять як "розвивальна освіта", "суб'єкт-суб'єктна взаємодія", "діалоговість", "фасилітація". Провідними принципами гуманізації і демократизації в організації освітнього процесу на сучасному етапі є забезпечення безпечного життєпроживання учнів, актуалізація їх особистого досвіду, ініціювання творчої активності та індивідуального розвитку кожного учня. Демократизація взаємин – це корінна зміна і перерозподіл прав і обов'язків між учителем та учнями. Відповідні завдання можуть вирішуватися лише в умовах фасилітуючої взаємодії. Оптимальний рівень спілкування в процесі педагогічної взаємодії з дітьми, за твердженням російського сучасного науковця С. Ромашиної, забезпечується емпатійним, рефлексивним та фасилітуючим способами впливу на свідомість, емоції, поведінку дитини [4].

Практика показує, що педагог – це творча професія і педагогічна діяльність завжди відзначається унікальністю, оригінальністю та неповторністю. Все частіше її розглядають як допомогу або як фасилітацію.

К. Левін ще в 30-і роки ХХ століття, визначаючи предмет соціальної психології, вказав на здатність ситуативних чинників і соціальних маніпуляцій впливати на поведінку. Ця ідея підтвердилася подальшими дослідженнями, а саме, відкриттям явища фасилітації.

Поява таких понять, як "фасилітація", "фасилітатор", "фасилітувати" тісно пов'язана з дослідницькою діяльністю К.Роджерса і запропонованими ним шляхів фасилітації в самих різних формах міжособистісного спілкування учнів і вчителів. "Фасилітувати" – означає полегшити

груповий процес. Оскільки у своєму дослідженні ми розглядатимемо фасилітацію як форму педагогічного впливу, для нас, у свою чергу, важливим є вивчення феномена "педагогічної фасилітації"

Витоки педагогічної фасилітації лежать в особистісно-орієнтованій взаємодії, яку позначила гуманістична психологія. Філософи-гуманісти, ставлячи і вирішуючи проблему особистості, прагнуть виявити такі аспекти людини як потенціал особистого зростання, подолання себе, здатність людини до самореалізації. Тому, розглядаючи цей феномен, ми звертаємося до гуманістичного напрямку і до тих психологів (перш за все до А. Маслоу та К. Роджерса), які визначили фасилітативну функцію навчання.

Центральною гіпотезою підходу К. Роджерса є те, що індивідуум в самому собі може знайти величезні ресурси для самопізнання, зміни Я-концепції, цілеспрямованої поведінки, а доступ до цих ресурсів можливий лише при дотриманні трьох умов, сприятливих для створення певної фасилітаційної психологічної атмосфери. Цими умовами, на думку науковця, є конгруентне самовираження у спілкуванні, достовірність, щирість; безумовне позитивне ставлення і ухвалення інших; активне емпатійне слухання і розуміння [3].

Таким чином, якщо застосувати цю гіпотезу до освітнього процесу, то для того, щоб активізувати розвиток особи, яка навчається, необхідно створити особливу психологічну атмосферу, котра сприятиме прояву особистої активності або, іншими словами, здійснити фасилітаційну взаємодію. Слід зазначити, що фасилітаційний педагогічний вплив виявляє не лише педагог на учня, але й учень на педагога, оскільки, фасилітаційна взаємодія передбачає емоційний зв'язок всіх учасників процесу, що, в свою чергу, породжує єдність думок і дій.

Згідно підходу К. Роджерса, основними установками учителя-фасилітатора стають "відвертість" (здатність відкрито виражати і транслювати власні думки і переживання в міжособистісному спілкуванні з учнями); "ухвалення", "довіра" (внутрішня упевненість вчителя в можливостях і здібностях кожного учня або "педагогічний оптимізм", опора на позитивні якості вихованця); "емпатичне розуміння" (бачення вчителем внутрішнього світу і поведінки кожного учня ніби його очима).

Американський учений А. Маслоу вбачав в

освітньому процесі дві протилежні тенденції. З одного боку, більшість керівників шкіл та вчителів стурбована, перш за все, ефективністю процесу навчання, тобто необхідністю вкласти якомога більшу кількість фактів до голів якомога більшої кількості учнів. Та, на жаль, нерідко набуті таким чином знання швидко втрачають свою цінність для учня, забуваються, не сприяють розвитку його інтелектуальних здібностей, і, як наслідок, не дають можливості зорієнтуватися в самому собі. З іншого боку, є меншість гуманістично орієнтованих педагогів, яких хвилює, перш за все, дитина, і які отримують задоволення від спілкування з нею, її психологічної самоактуалізації. В процесі міжособистісного спілкування такі педагоги створюють навколо дитини атмосферу прийняття та розуміння, що, у свою чергу, призводить до зменшення страхів, тривожності й захисних реакцій (у тому числі агресивних). Головною метою такого вчителя є допомогти дитині зазирнути всередину себе і, пізнаючи себе, визначити набір цінностей, а також створення на основі відкриття ідентичності власного покликання. На думку А. Маслоу, на зміну моделі вчителя як лектора, керівника, котрий підтримує бажану поведінку, повинна прийти модель учителя як помічника, фасилітатора [7].

Оскільки наше дослідження стосується загальноосвітньої школи, то ми вважаємо за доцільне висвітлити саме феномен "педагогічної фасилітації". Особистість учителя відіграє найважливішу роль у процесі педагогічної діяльності, тому питання про професійно значущі якості особистості вчителя неодноразово ставились і ставляться в психолого-педагогічних дослідженнях, а вимоги до професійної поведінки педагогів формулювалися філософами та педагогами, починаючи з глибокої давнини і не втрачають своєї актуальності на сучасному етапі розвитку суспільства.

Проблема педагогічної фасилітації висвітлена в дослідженнях, Є. Кузнецової, П. Лушина, А. Орлова, З.Ржевської, С.Ромашиної, С. Смірнова, О. Шахматової.

На думку П. Лушина, педагогічна фасилітація – така форма педагогічного впливу, за якої учень, на рівновагу вчителю, постає саморегулюючою особистістю, а тому результат як педагогічної, так і навчальної діяльності залежить від обох суб'єктів [1, с. 7].

О. Шахматова феномен педагогічної фасилітації пропонує розглядати з двох точок зору: як процес і як професійне новоутворення особистості педагога, яке інтегрує індивідуально-психологічні особливості когнітивної, емоційної та поведінкової сфер.

Педагогічна фасилітація О. Шахматовою визначена як посилення продуктивності освіти (навчання, виховання) і розвиток суб'єктів педагогічного процесу за рахунок особливого стилю

міжособової взаємодії і якостей особи педагога [6].

Основне завдання вчителя-фасилітатора, за твердженням А. Орлова, – це стимулювання і ініціація (фасилітація) осмисленого навчання. Вчений, аналізуючи обставини, що ускладнюють роботу вчителя, услід за К. Роджерсом, висловлюється про необхідність перенести акцент у навчальному процесі з викладання на навчання, тобто, організувати саме викладання не як трансляцію інформації, а як активізацію (фасилітацію) процесів осмисленого навчання. Перенесення акценту з викладання на фасилітацію навчання розглядається як справжня реформа освіти.

Сучасні дослідники головне завдання фасилітатора вбачають у полегшенні, просуванні, забезпеченні осмисленого учення (С. Ромашина, 2003), полегшенні, сприянні, просуванні, наданні допомоги (В. Мюллер, 1994) у підвищенні ефективності діяльності учня при контакті з учителем або іншими учнями (С. Смірнов, 1998) [4].

На думку П. Лушина, перед учителем-фасилітатором стоять наступні завдання.

1. Допомогти учням стати самостійними і активними учасниками навчального процесу:

- показати школярам, що навчальний процес може визначатися ними самими;
- створювати такі учбові завдання, які можуть у подальшому перевизначитися і переформулюватися самими учнями;
- допомагати у створенні спільного плану навчальних занять.

2. Допомогти учням краще зрозуміти власні позиції та позиції інших:

- фіксувати індивідуальні спонтанні реакції учнів з метою визначення їх інтересів та уподобань;
- намагатися пояснювати їх для тих, хто не зрозумів позицію членів групи;
- знаходити в них загальне і відмінне.

3. Стежити за процесом засвоєння, помічати в нім моменти напруги і проривів.

4. Відстежувати якість отриманих результатів.

Щодо фасилітативних навичок, то П. Лушин вказує на такі, як: створення атмосфери абсолютного позитивного визнання, активне слухання, управління групою динамікою.

Створення фасилітатором атмосфери абсолютного позитивного визнання, на думку науковця, відбувається за рахунок уважного вислуховування учнів, намагання зрозуміти, що стоїть за кожним дитячим висловом. Фасилітатор має бути щирим і природним (конгруентним) у своїх проявах, реакціях. Така поведінка фасилітатора сприяє подоланню учнями бар'єру спілкування з ним як з викладачем. Одночасно з цим, фасилітатор конструє проблемне інтелектуальне середовище. Напруга, що породжується цим середовищем, підштовхує учнів до вирішення проблеми, а комфорт

від позитивного визнання полегшує їм цю роботу.

Стосовно навички активного слухання, то П. Лушин наголошує на умінні кожного члена групи вислуховувати і намагатися зрозуміти іншого, задля того, щоб в учасників з'явилося бажання висловлювати в групі свої особистісно значущі думки і переживання. Як показали наукові дослідження, ці два вміння мають ряд труднощів при формуванні. Істотна роль у процесі формування даних умінь, особливо на початковому етапі групового процесу, саме і відводиться фасилітатору.

П. Лушин підкреслює, що слухання – є активний процес, який вимагає певних навичок: а) спрямована стійка увага - слухати не відволікаючись; б) візуальний контакт; в) позитивна мова поз і жестів; г) уважне мовчання; д) невтручання.

Наступні навички активного слухання припускають словесну реакцію слухача: а) уточнення; б) перефразування; в) віддзеркалення відчуттів, усвідомлення їх значення для іншої людини; г) резюмування; д) схвалення.

Саме завдяки такому активному слуханню в групі складаються підстави для створення атмосфери визнання, групової екології.

Заслугує на увагу ще один базовий компонент особистості фасилітатора, висвітлений П. Лушиным – це вміння "створити подію" з певних ситуацій. Це означає, що фасилітатор акцентує увагу групи на ситуаціях, за яких груповий процес стає практично неможливим. Наприклад, фасилітатор використовує ситуації, коли діти не слухають один одного задля того, щоб кожен із учасників отримав свій негативний особистий досвід.

Навичка управління груповою динамікою (проходження групою стадій розвитку) передбачає вміння фасилітатора відчувати перехід групи на наступний етап розвитку, і змогу зайняти найбільш відповідну позицію щодо цих змін.

На відміну від традиційної (авторитарної) позиція учителя-фасилітатора трансформується від жорстко директивної до байдужої, проходячи стадії рівноправного співробітництва, конфронтації, інтеграції і підпорядкування. Аналогічна динаміка простежується також і у членів групової взаємодії.

П. Лушин стверджує, що опановуючи навичками фасилітації і застосовуючи їх у групі, учитель-фасилітатор дуже скоро може помітити, що його учні звикають до розподіленого з ними контролю і теж починають застосовувати фасилітативну техніку. Засвоюючи модель поведінки, яку задає учитель-фасилітатор своєю поведінкою, діти вчаться фасилітувати (допомагати) іншим і собі, переймаючи навички фасилітації. Вони стають активнішими, самостійнішими, виявляють зацікавленість, ініціативу, творчість [1, с. 7].

На думку С. Ромашіної, фасилітативний стиль взаємодії педагога з учнями реалізується шляхом

вирішення наступних завдань:

1. Зміна всієї системи спілкування, її функцій та ієрархічної побудови.

2. Зміна особистості суб'єкта, яка виявляється як у зовнішніх формах (моторика, мова, емоційність, форми спілкування), так й у формуванні елементів професійної свідомості (професійної уваги, перцепції, пам'яті, мислення, емоційно-вольової сфери).

3. Зміна відповідних компонентів установки суб'єкта по відношенню до іншого суб'єкта, що виявляється в когнітивній сфері – у рівні інформованості про іншого суб'єкта, ступеня усвідомлення його значущості; в емоційній сфері – в інтересі до іншого суб'єкта, у здатності до взаємодії з ним, в усвідомленні почуття задоволеності від цього; у практичній сфері – в усвідомленні своїх реальних можливостей впливу на суб'єкта.

В результаті вирішення даних завдань, за твердженням С. Ромашіної, установка суб'єкта впливати на іншого суб'єкта замінюється потребою у взаємодії [5].

О. Шахматова, вивчаючи психологічні особливості педагогічної фасилітації, вказує на три основні якості особистості педагога-фасилітатора, до яких відносить аттрактивність, толерантність та асертивність [6]. *Аттрактивність* розглядається як прагнення людини до позитивного ставлення до неї з боку інших людей, яке базується на власному позитивному почутті до цих людей. Її формуванню здебільшого сприяє емпатія. *Педагогічну толерантність* О. Шахматова визначає як уміння ставитися до думок, поглядів, звичок інших людей без роздратування та ворожості. *Асертивність* – це комплексне почуття впевненості в собі, у власних силах.

Дослідники стверджують, що чим вище здатність учителів до фасилітації навчання, тим більш індивідуалізованим, диференційованим і творчим є їх підхід до учнів, тим більше уваги вони приділяють переживанням учнів і частіше вступають з ними в діалоги, співробітничать.

Заслугують на увагу дані, отримані А. Орловим при аналізі роботи вчителів. Як показало проведене ним дослідження, кількість учителів-фасилітаторів не перевищує 10% від загальної кількості вчителів і рівень фасилітаторських здібностей не залежить від стажу роботи, статі, расової і національної належності педагогів. На думку дослідника, фасилітація навчання вимагає високого рівня психічного і психофізіологічного функціонування вчителя [4].

Висновки. Розглянувши основні підходи в розумінні явища фасилітації, можна зазначити, що даний феномен є предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних науковців. Не зважаючи на те, що його вивчення розпочалося порівняно недавно, вже накопичено певний досвід у дослідженні даного

поняття.

Фасилітація педагогічного процесу є одним із показників демократичного стилю навчання. Початок дослідження феномена фасилітації (без використання зазначеного терміна) поклали психологи-гуманісти, а саме, А. Маслоу та К. Роджерс, котрі наголошували, що для активізації освітнього процесу необхідно створити особливу психологічну атмосферу, яка сприятиме проявам активності учнів.

На основі проведеного дослідження педагогічну фасилітацію будемо розуміти як таку форму педагогічного впливу, за якої учень, на протипагу вчителів, постає саморегулюючою особистістю, а тому

результат як педагогічної, так і навчальної діяльності залежить від обох суб'єктів. Педагогічну фасилітацію визначають аттрактивність, толерантність та асертивність.

Здатність до ефективного впливу і взаємодії є джерелом гуманізації та демократизації педагогічного процесу і становлення фасилітуючого спілкування. Уміння, а за ним і майстерність толерантного сприйняття і спілкування, необхідність синхронних, взаємозалежних вимог один до одного – новий виток відносин у системі "учитель – учень".

ЛІТЕРАТУРА

1. Лушин П.В. и др. Учимся фасилитировать: Метод, пособие для учителей школ, студентов, преподавателей. – Кировоград, 2003. – 52 с.

2. Поташиник М.М. Демократизация керування школою // Педагогіка і психологія. – 1990. - № 3. – С. 8-9.

3. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. – М.: Изд. группа Прогресс: Универс, 1994. – 480 с.

4. Ромашина С.Я. Особенности фасилитационной функции в управлении педагогическим процессом // Ежегодник Российского психологического общества: Мат-лы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25 – 28 июня

2003 г.: В 8 т. – Т. VI. – СПб., 2003.

5. Ромашина С.Я. Формирование гуманизирующего общения средствами коммуникативного воздействия педагога // Вестник университета Российской академии образования. – 2005. – №4. – С. 21 – 24.

6. Шахматова О.Н. Психологические особенности педагогической фасилитации // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25 – 28 июня 2003 года: В 8 т. – Т. VIII. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2003.

7. Maslow A.H. Motivation and personality. – N.Y., 1954. – 411 p.

Подано до редакції 17.03.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные подходы в понимании явления фасилитации зарубежными и

отечественными психологами. Анализируются ведущие направления в трактовке рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: гуманизация и демократизация образовательного процесса, личностно ориентированное взаимодействие, педагогическая фасилитация, фасилитативная техника, фасилитирующий стиль взаимодействия.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються основні підходи до розуміння явища фасилітації зарубіжними і

вітчизняними психологами. Аналізуються провідні напрями досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: гуманізація і демократизація освітнього процесу, особистісно-орієнтована взаємодія, педагогічна фасилітація, фасилітативна техніка, фасилітативний стиль взаємодії.

SUMMARY

The article demonstrates the main approaches to interpreting the idea of facilitation by foreign and native

psychologists. The author analyzes some leading trends in investigating the issue.

Keywords: humanization and democratization of educational process, person-oriented co-operation, pedagogical facilitation, facilitation technique, facilitative style of co-operation.